

Capitolul II

Chilia, cheia problemei privind stăpînirea asupra sudului Basarabiei la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea

Orașul medieval Chilia³³³, situat pe brațul cu același nume al Dunării, principala arteră navigabilă din delta acestui rîu, are o

³³³ Despre originea și numele cetății s-a discutat mult în contradictoriu. În scrierile mai vechi, s-a susținut că, în antichitate, aici s-ar fi aflat cetatea Achileia (Ἀχιλλέα), identificată cu Leuke sau Insula Șerpilor: v., de ex., C. Brătescu, *Dobrogea din sec. XII: Bergean, Paristrion. Pagini de geografie medievală*, AnD, I, 1920, 1, p. 26-27. Păreră aceasta a fost preluată de la istoriografia medievală, de vreme ce la Bonfinius întîlnim formula *Achileiam, quam nunc Cheliam dicunt*: Antonii Bonfinii, *Rerum ungaricarum decades quatuor cum dimidia, cum brevis appendix per Ioannes Sambucum*, Francofurti, 1581, p. 622; v. și p. 8-11. Dintre lucrările de popularizare a cunoștințelor istorice, acest punct de vedere se întîlnește la Z. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, ed. a 2-a, Chișinău, 2001, p. 271. Opinia respectivă a fost părăsită de mult, în special în temeiul faptului că, la autorii bizantini, Ἀχιλλέα pare să fie mai degrabă vechea așezare Ἀχελλοί din Bulgaria (v. O. Iliescu, *A stăpînit Dobrotici la gurile Dunării?*, în „Pontica” 4, 1971, p. 371-377). Au rămas două puncte de vedere oarecum agreate de istoriografie, unul mai vechi, după care numele cetății ar fi de origine turcească, așa cum credea, de ex., F. J. Sulzer (*Kilia, bei den Türken Kili*): *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabien*, I, Wien, 1781, p. 458. Al doilea a fost formulat de Iorga („Chilia, care în sensul nou înseamnă «chilii» bizantine, κελλία”): N. Iorga, *Istoria românilor*, ed. a 2-a, vol. III, București, 1993, p. 62. Mai vezi asupra acestui subiect și Gh. Brătianu, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. I, îngrijire, note și comentarii de Victor Spinei, București, 1988, p. 148; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a 2-a, București, 1997, p. 214; I. Chirtoagă, *Tîrguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău, 2004, p. 64.

istorie singulară, mult deosebită de istoria orașelor din partea interioară a Moldovei și a Țării Românești, caracterizându-se totodată și printr-o intensitate a vieții economice, politice și militare mult mai mare decât a celorlalte orașe românești de la Dunăre, ca, de exemplu, Brăila sau Giurgiu, sau chiar a Cetății Albe, care, aparent, dispunea de o poziție cel puțin tot atât de privilegiată, pentru că era situată la malul Mării Negre și avea, în același timp, acces direct la o mare întindere de uscat prin intermediul râului Nistru. Fiind extrem de avantajată prin faptul că se afla la gura celui mai mare râu european și beneficiind, totodată, de o deschidere largă spre trei zone ale Europei – prin Țara Românească spre Ungaria, apoi prin Moldova către Polonia și mai departe în nord și nord-est și, în sfârșit, dincolo de Dunăre spre sud, de-a lungul litoralului vestic al Mării Negre –, Chilia a devenit de timpuriu un punct de atracție în egală măsură pentru comercianți, amatorii de aventuri militare și de jaf, dar și un loc mereu disputabil între diferite forțe politice.

1. Cetatea Chilieii în cadrul relațiilor internaționale de la Dunărea de Jos la sfârșitul mileniului I și în prima jumătate a mileniului II

Importanța strategică a Chilieii, de altfel, ca și a Cetății Albe, pentru prosperitatea și, mai ales, pentru securitatea țărilor române și a unor țări învecinate era înțeleasă foarte bine în Evul Mediu. Ștefan cel Mare avea să observe: „...cele două locuri ale mele, Chilia și Moncastro,... sînt toată Moldova, și Moldova cu aceste locuri este un zid pentru țara ungurească și țara leșească”³³⁴, ba chiar pentru toată creștinătatea, întrucît, zice el, prin aceste cetăți, Moldova este o „poartă a creștinătății”³³⁵. Turcii, mai spunea el, doresc „Chilia și Cetatea Albă, care le sînt foarte supărătoare”³³⁶. Rivalul

³³⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 346.

³³⁵ *Ibidem*, p. 321.

³³⁶ *Ibidem*, p. 350.

său de moarte, sultanul otoman Baiazid al II-lea, va acorda și el o mare atenție, în planurile sale expansioniste spre Europa Centrală și Occidentală, celor două cetăți moldovenești, și în special Chilie, despre care zicea că „este cheia și poarta a toată Țara Moldovei, a Ungariei și a țării de la Dunăre”, adică a Munteniei, astfel că stăpânirea acestei cetăți însemna posibilitatea de aservire a Moldovei și apoi a altor țări. Invitându-l, în 1502, pe hanul tătarilor din Zavaljje (*Tartaros Zawolhenses*) să se așeze cu hoardele sale în cîmpiile Chilie și Cetății Albe, el îl asigura că astfel va putea deveni stăpîn peste toată Moldova. „Dacă vei avea în mîini Moldova, adăuga el, atunci drumul ne va fi deschis în toate părțile lumii”³³⁷. În veacul al XVII-lea, Chilia va fi caracterizată de unii călători străini ca o cetate celebră, puternică și foarte veche³³⁸, în timp ce alții aveau să consemneze că era „un oraș destul de mare”³³⁹.

În secolele XIV-XV, Chilia se afirmase ca un mare centru economic. Era, întîi de toate, un loc important de achiziție și desfacere a mărfurilor. Rolul genovezilor în aceste tranzacții a fost de la început precumpănitor și avea să rămînă așa pînă către mijlocul secolului al XV-lea³⁴⁰. Asortimentul de mărfuri aduse și comercializate aici sau tranzitate, mai cu seamă spre Constantinopol, era foarte variat: pe primul loc se plasau produsele agriculturii (cereale, vite, mai ales cai, apoi vin, miere, ceară etc.) și peștele, după care urmau postavurile, mătăsurile, pînzeturile, podoabele scumpe, mirodeniile, articolele produse de cojocari, fierari, cizmari, croitori, lemnari ș.a. Nu lipsea nici comerțul cu sclavi, caracteristic în special pentru perioada aflării orașului și a teritoriului învecinat din nordul lui sub dominație tătaro-mongolă³⁴¹. Cel mai important articol al tranzac-

³³⁷ *Hurmuzaki (Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzaki)*, vol. II, partea 2 (1451-1510), București, 1891, p.493.

³³⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 284.

³³⁹ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, adăugită, București, 1928, p. 119.

³⁴⁰ A. D. Xenopol, *Istoria românilor în Dacia Traiană*, vol. II, ed. a IV-a, București, 1986, p. 207.

³⁴¹ Л. Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XIV вв.*, Кишинев, 1979, с. 66.

Capitolul IV

Configurația și statutul teritoriului pruto-nistrean din primele secole ale mileniului II pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea

Este stabilit de mult și definitiv – am stăruit și eu, dar numai în treacăt, asupra acestui fapt, invocînd în principal vechi surse rusești – că teritoriul din nordul Dunării de Jos era locuit de români (vlahi sau valahi, cum li se zicea pe atunci) încă în secolul al IX-lea. Ulterior, mai cu seamă în secolul al XII-lea, în sprijinul acestei constatări vor veni mărturiile bizantine, completate în veacul următor de unele surse de sorginte papală sau ungară, de observațiile unor călători etc. Știm bine acum că românii nu erau singuri în acest spațiu; alături de ei și de un număr de slavi asimilați se afla o masă de cumani impregnată cu rămășițe nu știm cît de consistente ale seminției pecenege, înrudite cu ei. Această masă umană a fost dispersată și împutînată în timpul invaziei mongole din 1241, dar a rămas totuși în mare parte pe loc, așa cum vor demonstra unele izvoare medievale, în special polone, ce se vor referi la perioada de după acel eveniment. Geograful anonim care a dat la iveală, în 1308, lucrarea *Descrierea Europei Orientale* nu cunoaște însă nimic despre români; spațiul locuit de aceștia face parte, în descrierea sa, din Rutenia, care, așa cum știa el, se întindea pînă spre Grecia¹⁰¹². Sigur, avem a face în acest caz cu o necunoaștere a realităților demografice și etnopolitice de la începutul secolului al

¹⁰¹² G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, vol. II, Descrierea Europei Orientale*, București, 1934, p. 27-28, 54.

XIV-lea din spațiul dintre Carpați, Marea Neagră și Nistru. Dar, când vedem că aceeași sursă avea știre, în general adecvată, despre geografia răsăritului Europei din acea vreme, nu putem să nu constatăm complicitatea dintre ignoranța sa în ceea ce-i privește pe români și faptul că, în acel moment, aceștia încă nu reușiseră să se organizeze din punct de vedere politic.

Știința istorică preocupată de medievalitatea timpurie a românilor are o mare problemă: ea trebuie să găsească răspunsul la întrebarea de ce românii nu au reușit să-și întemeieze statul mult mai devreme de mijlocul secolului al XIV-lea. Lămurirea care s-a dat pînă acum, în sensul că nu s-a putut mai devreme din cauza năvălirilor barbare, fiind cea mai ușoară, nu este nici pe departe și cea mai convingătoare, cîtă vreme e știut că sub mongoli, de exemplu, din inima Europei și pînă la Pacific, au luat naștere, au dispărut sau au supraviețuit numeroase formațiuni etnice și teritorial-politice.

Am menționat cele două fapte – informația extrem de sărăcă asupra spațiului românesc din primele secole ale mileniului I e.n. și întîrzierea organizării statale a românilor –, fenomene indiscutabil consubstanțiale, deoarece le avem mereu în față, ca pe două provocări sfidătoare, atunci cînd încercăm să reconstituim configurația spațiului locuit de români sau a unor părți din el mai ales din Evul Mediu românesc timpuriu, dar și din cîteva secole care au urmat. La acestea mai trebuie adăugat un alt fapt, nu mai puțin relevant, de vreme ce, odată cu atenționarea asupra cauzelor slabei organizări a vieții publice și de stat a românilor în Evul Mediu, el explică și lipsa îndelungată a surselor interne asupra istoriei naționale. Fenomenul respectiv este explicat de Grigore Ureche astfel: „...cum nu-i discălicată țara de oameni așăzați, așa nici legile, nici tocmeala țării pre obicei bune nu-s legate, ci toată dreptatea au lăsat pre acel mai mare ca să o judece, și ce i-au părut lui, ori bine, ori rău, aceea au fost lege... Deci cumu-i voia domnului, op (trebuie – *I.T.*) să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țării, cari obicei pînă astăzi trăiaște”¹⁰¹³. Acest păcat originar a lipsit socie-

¹⁰¹³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1967, p. 74.

tatea românească de o tocmeală judicioasă, adică de repere sigure prin care ar trebui să înțelegem cel puțin un act juridic fundamental cu rol de contract social, odată cu afirmarea și respectarea necondiționată a unui set de norme de drept comun, nescrise, și, totodată, i-a refuzat capacitatea de a-și dibui calea de urmat, condamnând-o, în schimb, să lînchezască multă vreme sub dominația haosului, a fărădelegii și a ignoranței.

Cele două referințe de mai sus – la Geograful anonim și la Ureche – arată în ce situație disperată se află istoricul care încearcă să pătrundă în hățișul de nestrăbătut și fără lumină al istoriei românilor de la sfîrșitul mileniului I și din primele secole ale mileniului II. Lipsa izvoarelor scrise pe cel mai mare segment al interesului de cercetare, sărăcia și caracterul lapidar, de multe ori confuz, al datelor care s-au dovedit a fi totuși de un anumit folos ne îndeamnă să căutăm alte mijloace, cu ajutorul cărora am putea da la iveală aspecte necunoscute ale trecutului nostru.

1. Sudul Basarabiei în portulanele Mării Negre

Nu sînt multe sursele care ne-ar putea ajuta să vedem ce a fost Basarabia de la începuturi și cum a evoluat ea pe parcursul veacurilor. Pentru timpurile mai tîrzii, de după întemeierea Moldovei, există unele surse scrise – referințe în cronici, note de călătorie, dani, privilegii, titluri domnești etc. – care ajută, nu foarte mult, ce-i drept, la stabilirea configurației teritoriului desemnat cu acest nume. Mult mai important este materialul cartografic, și valoarea acestuia este cu atît mai mare, cu cît ne îndepărtăm mai mult în trecut. Însă relevanța științifică a unei astfel de surse, în sensul raportului ei cu realitatea istorică, nu trebuie supraestimată. În primul rînd, în Evul Mediu, mai precis pînă în secolul al XVIII-lea, care, pentru Europa Centrală și mai ales pentru cea vestică, nu mai este Ev Mediu, românii nu au avut o cartografie proprie. În al doilea rînd, apariția tîrzie a statului la români și aflarea pămînturilor locuite de ei în afara marilor căi de comunicație i-a lipsit pe cartografii europeni din primele secole ale mileniului II

Anexă

1. Bugeacul după Al. Veltman (fragment, în continuare: frgm.)

2. Harta Mării Negre de Battista Agnese, 1544 (frgm.)

3. Hartă venețiană. Marea Neagră, 1544 (frgm.)